

El Ball de Plaça

El ball de Les Gitanes, del Vallès, tan admirablement descrit per l'excel·lent folklorista Joan Amades en el seu llibre *Balls populars del Vallès*, és més conegut a casa nostra per «Ball de plaça». Això és degut que la seva presentació té lloc invariablement a la plaça mercat. Sols en cas de mal temps es dansa a la sala de ball de la societat organitzadora. Del meu temps, sempre s'havia ballat a la primera plaça Nova (avui plaça del mestre Gelonch, en memòria d'un dels mestres més brillants de les escoles Patronat Tolrà).

No aniré doncs a parlar en els arxius l'origen i les característiques d'aquest ball en el seu començament. Intentaré solament, de la manera més fidel possible, reflectir com es preparava i s'executava a Castellar, durant l'època en què m'ha estat procurada la satisfacció d'ésser-ne testimoni i actor. M'esforçaré a fer-ne un clixé de color local.

La febre del «ball de plaça» començava unes setmanes abans del Carnestoltes. Primera preocupació: trobar un nombre suficient de balladors seriosos disposats a estar presents a tots els assaigs, sense interrupcions que perjudiquessin l'èxit del conjunt.

El nombre de parelles no podia ésser inferior a 8 i el màxim que jo he vist ha estat de 16, nombre una mica exagerat, que si bé permet una presentació més impressionant es ressent, sovint, de defectes d'execució. La colla ideal és de 12 parelles, car 8 resulta poc espectacular i això també compta.

Una volta formada la colla d'hommes, venia un dels punts més delicats de resoldre: trobar noies per a formar les parelles. Per a preparar les consultacions del cas es celebraven reunions en les quals eren estudiades totes les tàctiques possibles per obtenir dels pares de les noies escollides l'autorització necessària. Pels que festejaven, el problema no

presentava gaires dificultats. Tota vegada que el festeig estava ja autoritzat, els pares no tenien cap inconvenient a consentir que la filla sortís a plaça amb el xicot, car, en realitat, no constituïa altra cosa que una mena de fermança del prometatge. Ara, els que festejaven d'amagat, ja no ho tenien tan bé. Si els pares refusaven de reconèixer o d'acceptar en certa manera unes relacions mig clandestines, calia cercar una altra minyona i això ja era més difícil de trobar, per dues raons: la primera, que la promesa —encara no oficial— s'hi oposava, per por de perdre l'enamorat al contacte d'una altra fadrina i, la segona, que eren comptades les que acceptaven de tenir l'aire de servir de plat de segona taula.

Aquests inconvenients, que massa sovint impedièren la formació de colles, només tenien una solució: prendre per parella nenes joventetes sense cap compromís ni malícia.

L'ideal és, per descomptat, una colla de dotze fadrins i noies casades: és més bell, més harmoniós, més perfecte.

S'organitzaven també colles de casats, amb una particularitat que mai no m'ha estat donada la possibilitat d'explicar-ne la causa. Sempre cercaven, per a fer parella, nens, als que vesteixen de nena amb tota propietat des de les sabates als guants i, fins per a dissimular el cabell curt, els cofaven d'un capell ample que dificultava encara més llur identificació.

Justament, el meu primer record personal del ball de gitanes data d'una formació d'aquesta mena, que tingué lloc quan jo comptava uns deu anys. El meu ballador fou l'Amadeu Ciuró (de cal Segalés). Dels companys disfressats de nena, sols recordo el Jaumet de cal Bité en companyia del qual, més tard, ja adolescent, formàrem altres colles.

Content de «sortir a plaça», vaig acceptar de seguida la invitació i

sols després començaren les trifulques que en certs moments assoliren als meus ulls les dimensions d'un drama, en proporció a la meua edat, naturalment.

Any 1927

La primera, fou l'emprova dels vestits. Encara em sembla que m'hi trobo, vermell com un tomàquet, a l'obrador o taller de modistes que la noia de ca la Laia tenia a casa seva, on anava a cosir la Tuies, la dona del meu ballador. No em volia despullar de cap de les maneres, i les bromes i les rialles de les modistes no hi arreglaven res. Per fi, amb la diplomàcia que saben desplegar les dones quan volen sortir-se amb la seva, em convenceren. Malgrat tot, a cada emprova, un primitiu instint de defensa contra allò que jo devia considerar ridícul, es desvetllava en mi, ço que no arranjava res, car contribuïa a fer més vehements encara, les manifestacions de joia de les malicioses modistes.

Per fi arribà la gran diada. Tenia a la meua disposició dos magnífics vestidets, dintre els quals era una «monada» segons deien les modistes i les dones del veïnat, expressió que avui trobo una mica dubtosa encara

que estic segur de copsar-ne l'exacte intenció que reflectia aleshores.

Doncs, dos vestits i dos barrets. Un de color blau-cel per al diumenge i el dilluns, i un de rosa per a la tarda del dimarts, segon i darrer dia de les ballades.

Altres records resten en mi esfumats, com diluïts dintre la boira baixa. Sé, això sí, que, amb faldilletes, sentia la sensació d'anar despullat pel carrer, que la gent em feia moltes moixaines i que algun desvergonyit m'oferia cinc cèntims si li ensenyava les calcetes. Que, als assaigs, em vàreig atipar de beure xarop de magrana i que el dilluns —el dia d'anar a seguir els pagesos— vàreig trobar-me marejat per primera vegada en la meua vida, després del dinar que ens serviren a can Carner i és que aquell dia, a taula, no hi havia xarop. Tan malament em sentia, que fou necessària una dormida d'un parell d'hores a l'abric del porxo, prop de l'era, perquè em passessin les suors.

D'aquella ballada, en tiraren una pel·lícula (un film com ara es diu) que he vist dues vegades durant la meua vida, al cine de la Rabassada. No sé si era propietat del Jaume —el cafeter que hi havia en aquell temps— però penso que no, pel, fet que més tard, la tenia el seu successor, el Pep de ca l'Esperança. No cal dir que, malgrat la seva imperfecció, sempre m'ha causat una gran joia reveure-la i avui em demano on deu haver anat a parar, si és que no ha estat destruïda, ço que seria una llàstima car és, de tota evidència, un document d'història local.

Tancat aquesta mena de parèntesi, tornem a encadenar amb la relació començada abans.

Resolts els problemes de la formació de la colla, era indispensable trobar un mestre que fos capaç, no sols d'inculcar-nos el sentit del ball, sinó d'ensenyar-nos, amb l'exemple, la manera d'executar-lo amb el màxim de perfecció.

Dels mestres que jo he conegut, el millor fou, sense competència possible, el Ton Untador. No crec que

cap dels seus successors l'hagi superat. Mereix una menció especial —adoptant l'expressió usada en els exàmens— el Santiago Forrellat (de ca l'Arcís) traçut, no sols en les danses, sinó també intel·ligent per a trobar combinacions coreogràfiques molt belles per al «Pas», del qual parlarem quan vingui el moment. Seguia en ordre de mèrits —sempre segons el meu pobre parer— el Josep Rovira (Pepet Nunci) i, darrera els tres esmentats, d'altres que potser pel fet d'ésser de la meua edat, o més joves, no han adquirit als meus ulls la mateixa vàlua, com el Jaumet de cal Bité o en Salvador Busqueta, balladors dignes de figurar entre els millors, com foren l'Estevet Rovira, el Sadurní, el Josep Maria Samperre o l'Antoni Girbau.

Els vespres d'assaig era ja mitja festa, i durant tres setmanes només vivíem pendents dels progressos que érem capaços de realitzar, car calia que el dia de Carnestoltes tot estigués a punt, sense falles. Evitar que el públic ens pogués llençar, amb raó, l'afros i temut «Pegal» equivalent a una desaprovació unànime i total de la nostra actuació.

La preparació es portava a cap lentament, amb una paciència constant, car les dificultats eren grosses. Alçar la cama d'un moviment suau, flexible. Puntejar, el peu tocant a penes a terra; els braços a mig aire, balançant-los en harmonia amb el lleu moviment del cos, evitant tota rigidesa i, sobretot, saber fer la diferència entre el giravolt normal i el giravolt volat, que ben pocs reeixien i del qual no es podia abusar car, d'insistir, la catàstrofe era imminent i el ridícul d'un moment, esborra tot el que s'hagi pogut fer o es pugui fer de bo.

Una altra dificultat —i de pes— era la d'acordar el ritme de les castanyoles; sempre n'hi havia un que començava abans que els altres, que les feia tocar a contratemps o que acabava tot sol quan tothom ja havia plegat. I el pitjor del cas és que, aneu a saber per què, quasi sempre

Any 1932

tenien les més sonores, les més escandaloses.

El «Pas» l'anàvem aprenent de mica en mica a mesura que el mestre trobava figures noves, i era tot un treball arribar a que cada u es recordés del lloc que havia d'ocupar en començar una estrella, de prendre la bona mà del company o companya de dansa i de retenir sense dubtes el lloc que li pertocava ocupar una volta desfeta la figura. L'esfereïment d'un ballador perdut, atabalat, corrent a dreta i esquerra sense arribar a omplir el buit que ha deixat, ben involuntàriament per cert, és d'un còmic irresistible.

Els altres balls, sofrien poques modificacions i eren apresos amb certa facilitat.

Així passaven unes setmanes meravelloses. Anar a cercar la noia a casa seva, per exemple, al vespre, i veure com els pares te la confiaven, amb uns mots gentils de recomanació, ens donava un sentiment de responsabilitat que segurament exage-

ràvem i que afalagava la nostra vanitat d'aprenents d'home.

Una camada airosa aprovada pel mestre, un giravolt volat recíxit, haver acabat la dansa sense una sola errada, ens omplia de satisfacció i d'orgull, com si haguéssim realitzat una gran proesa.

I així arribava el dia de la veritat. El diumenge al matí, davant d'un públic nombrós instal·lat a les cadires del voltant de la pista, tenia lloc l'assaig general, per primera vegada amb acompanyament d'orquestra, car els assaigs ordinaris es feien sempre amb l'ajut d'un pianista de bona voluntat que cobrava quatre xavos per unes hores de treball pesat exigint una paciència a tota prova.

L'orquestra més coneguda per al ball de plaça, era, deixant de banda «Els Angelets», és clar, puix que es tractava d'un conjunt local, la d'«Els Calderins», de la població veïna de Caldes de Montbui. No sé encara ben bé per què, però eren els únics amb els quals hom podia comptar com a col·laboradors eficaços. Ni «Els Fatxendes» ni «Els Muixins» dues orquestres de Sabadell que segons els filharmònics eren superiors de bon tros als «Calderins», aconseguiren adaptar-se fàcilment al ritme d'execució dels dansaires. Els «Calderins» semblava que no haguessin fet res més tota la vida; seguien totes les oscil·lacions; afluïxaven, apretaven, corrien o s'aturaven, seguint, com una ombra, l'evolució de la colla. Hom hauria dit que obeïen un fluïd que, desprenent-se dels balladors, els servia de batuta.

Després d'uns quants «tornem-hi!» per a corregir, ajustar, tractar de fer bloc entre músics i dansaires, l'assaig s'acabava quasi sempre davant la satisfacció general. A la tarda, hi hauria l'exhibició decisiva, davant d'un públic coneixedor i exigent. La competència amb els de l'altre local era establerta, i calia guanyar.

En haver dinat, au! El vestit nou, d'estrena, la faixa lluent, vermella,

morada o blava, d'un teixit que fa «aigües» amb un serrell de cordonet de seda penjant fins a sota genoll, els camals sembrats de cascavells, espartdenya blanca escotada, les castanyoles a la «revolvera» per no deformar les butxaques de l'americana, el cap descobert, ben clenxinat i, a buscar la parella tota mudada, que sembla una nina. Ens esperava un xic impacient i força emocionada, talment una núvia. Salutacions cerimonioses, intercanvi de compliments, noves recomanacions de la mare sobre deu mil futeses i, de bracet, avall, pel mig del carrer, envoltat de remors de picarols que brollen de les *pantorrilles*, respirant el delicat perfum que es desprèn de la balladora tan bonica, tan ben parada, que sembla nova, admirat pels passants com si fos una cosa mai no vista, inflat com un gall dindi, amo del món, hereu del poble, impacient de veure de què ets capaç.

Al cafè de l'estatge social es reünien tots, plens d'entusiasme i disposats a demostrar com es balla el «Ball de Plaça». Això tant al Coral, com a l'Ateneu, evidentment, car el decorat és el mateix i els actors idèntics. Les ambicions, iguals.

Arribada l'hora, la marxa cap a la plaça s'insinua. Darrer cop d'ull investigador a la indumentària, els homes, mentre les dones es dediquen a una inspecció general en tota regla. Si el «patró» —el model— és de bon gust, si els punts ben posats, si les vores són rodones, els plecs iguals i ben planxats, el color encertat... en resum: si cau bé. Les mans de la modista no són oblidades, la qualitat de la roba tampoc i el «tipo» de la minyona encara menys.

Una vegada tothom a punt, obren la marxa els «diablots». Els del Coral eren el Baldo i l'Atmetller. Dels de l'Ateneu sols recordo el Victor Puès. Mig disfressats, amb una brusa llarga fins a tocar els turmells, cenyida per un ample cinturó guarnit d'esquelles de debò, una bóta de vi inflada fins a rebentar penjada al muscle, cofats d'una barretina vermella i armats d'una tralla, que fan

petar sovint arran de les *pantorri-llas* dels badocs arrengrerats a les voreres, ballen, salten, corren, criden, fent la joia de petits i grans. Segueix l'orquestra, escampant als quatre vents les notes d'un airós pas doble. A continuació, la colla, formada en dos rengles impecables; els «nuvis», o sigui la primera parella, acompanyats d'una nena de 4 o 5 anys «el Volant» van davant, com és natural, seguint tots els altres fins a cloure la colla «els nuvis del darrera».

Venen, després, dues disfresses agençades de la manera més extravagant possible, amb carotes grotesques que espanten la mainada. Gesticulant i contorsionant-se sense parar, van de l'un a l'altre, estirant nassos, pessigant darreres, rient i cridant com esperitats. Són «El Vell» i «La Vella» tradicionals, que acompanyen aquesta mena de cerimònia pagana d'un casament.

Sembla que en seu origen, el ball de gitanes ho era, un casament. Acompanyant la parella que anava a casar-se, els amics els feien una mena d'escorta d'honor, tancant la comitiva dos casats de l'any abans. D'aquí probablement la definició de «Nuvis de davant» i «Nuvis de darrera».

La plaça és plena d'un públic bigarrat i cridaner apilotat al voltant de la pista que s'ha deixat al centre per a l'evolució de les colles. Cada u s'ha portat la cadira i, alguns, un banc col·lectiu per a la família sencera. Els balcons de les cases que es es troben al redós de la plaça, no poden contenir més gent de la que hi ha. Enfilats a l'enforçament de les branques de les acàcies, penjolls de cames lleugeres dels bordegassos que ho volen veure bé.

Anant i venint, donat el tomb per tota la plaça, els venedors ambulants de confetti i serpentines que avui faran forrolla.

El conjunt és virolat, remorós, atractiu, simpàtic i un bon xic esfereïdor pels que van a exhibir-se dintre uns moments. Però ara cal esperar amb paciència l'arribada de

les autoritats. Una vegada aquestes s'hagin instal·lat al lloc de preferència que els ha estat reservat, i que fins ara guarden dos agutzils amb gorra de plat engalonada, el de més grau donarà el senyal de començar.

Dues parelles de Mossos de l'Esquadra tenen encàrrec d'assegurar l'ordre, més llur intervenció no ha estat mai necessària. Un gos desorientat, es troba tancat emig d'aquell cercle humà i fuig, com pot, lladrant desesperadament de por, empaitat per una colla de brivalls avalotats.

El moment crític tan esperat i tan temut arriba. Donat el senyal, l'orquestra ataca els primers compassos d'un pas doble que tothom sap de memòria i la colla entra decidida, saltironant àgilment, les parelles donant-se la mà. Amb la que queda lliure, fan volciar mocadors de seda de tots colors, donen el tomb sencer a la plaça i, arribats al punt de partida, del mateix saltiró lleuger prenen pel bell mig de l'espai destinat a les danses, dirigint-se tot dret cap a la tribuna oficial. Arribats a cap, els «Nuvis de davant» marquen uns passos, sense avançar ni recular, esperant que la parella del darrera s'hagi immobilitzat i, a un senyal convingut, fan una reverència que la orquestra acompanya amb un acord allargassat.

Acaba la cerimònia de presentació, la colla es disposa a encetar la ballada.

La ballada es compon de set danses. Mentre dues d'elles guarden una certa semblança, les altres són molt diferents, ço que fa suposar que s'han incorporat a la ballada de mica en mica, en èpoques diferents.

Primera: *El pas*. — L'orquestra ha reprès el pas doble interromput i els dansaires evolucionen, bo i teixint nombroses figures coreogràfiques —estrelles, inicials, cercles concèntrics i excèntrics— sota l'ull vigilant del mestre que les ha ideades i que vetlla tant per la bona presentació de la colla, com pel seu prestigi personal. Hom li dona valor, segons el nombre i la durada de

les combinacions. Rarament són copsades les complicacions o dificultats de realització que presenta.

Segona: *Entrada de ball o catxutxa*. — La més popular de totes i segurament la més autèntica. Col·locats en dos rengles, joves i noies, cara a cara, avancen i reculen, es donen les mans, el jove fent giravoltar la noia per sota el seu braç enlairat, ara allunyant-se, ara canviant de parella, bo i puntejant sense parar i repicant les castanyoles al ritme de la música. Normalment, per a acabar, ha de reprendre la posició inicial.

Tercera: *El xotis*. — (Semblant en molts punts a la segona, amb lleugeres variacions de ritme.)

Quarta: *La masurca*. — (Mateixes característiques amb lleugeres variants.)

Cinquena: *La contradansa*. — Combinació o barreja de «Pas» i de «Xotis» que, pel treball que dona i la poca personalitat que té, només es balla de tant en tant, o sigui que no figura en el programa de tots els anys. (Probablement inventada per algun mestre que volgué fer quelcom de nou amb material vell.)

Sisena: *La jota*. — Com el seu nom indica, és un vals. Importada, segurament, exigeix dels balladors un màxim d'agilitat i d'atenció per la seva rapidesa. (Menys elegants que les anteriors però més viva.)

Setena i darrera: *La pavana*. — La pavana, mena de quadre final, a la qual participen els dansaires de tota la colla, o de totes les colles si n'hi ha més d'una de la mateixa societat. Consisteix en formar un gran cercle fet de dues anelles. Les noies, a l'exterior, puntegen sense moure's de lloc. Els joves, desplaçant-se a l'interior d'esquerra a dreta, de balladora a balladora, sempre donant-li la cara, oferint-los totes les fantasies de dansaire que inspira la imaginació i que suporta la resistència. És corrent que hi prenguin part també els «diablots», cercant parella entre les moltes disfresses que

es passen per la plaça, i «El Vell» i «La Vella» fent de les seves tant com poden, provocant la hilaritat

Acabat l'espectacle, els dansaires van a saludar, de nou, les autoritats de les quals reben les felicitacions d'usatge. Les noies són obsequiades amb una capsa de bombons i, tots junts, guardant la mateixa formació que en entrar, surten de la plaça bo i saltironant per adreçar-se a l'estatge social on els espera una fumant i olorosa «xocolata».

Dilluns, hi ha el costum d'anar a «seguir» les cases de pagès tal com fan els vaillets de «La serra vella», si bé no totes les colles, ni cada any. En general, són les de casats acompanyats de nens vestits de nena els que porten a cap la petita expedició que es redueix a fer una visita a les fàbriques de can Barba i del molí d'En Busquets on dansen davant dels treballadors, reunits a l'exterior a l'hora de la pausa d'esmorzar, per acabar-se a can Carner on fan un dinar amb tots els ets i uts.

Dimarts de carnestoltes, repetició de la ballada a la plaça amb les mateixes característiques del diumenge. Sol ésser una mena de revenja que els guanyadors ofereixen als vençuts, revenja ben teòrica per cert, puix que cada colla compta amb els seus partidaris o simpatitzants i que, feliçment, s'acaba amb la satisfacció de tots bo i donant-se cita per a l'any vinent amb la mateixa abnegació dels dansaires que mai no n'han esperat una recompensa material i es donen per ben pagats si el públic no els regateja el seu entusiasme.

Tinc el ferm convenciment que de totes les festes que el poble celebra d'un cap de l'any a l'altre, aquesta és la més vistosa, la més simpàtica, la més popular i la que dona més satisfacció a tothom.

LLUÍS MONTAGUT I HOMET
(1904-1981): «Història breu de Castellar del Vallès», 1.ª edició, pàgs. 104-114. Ateneu Castellarenc, 1970.